

प्रकरण पाचवे

निष्कर्ष

निष्कर्ष

मानवाचे समूहाचे अंतरंग समजून घेण्यास साहित्यासारखे दुसरे प्रभावी साधन नाही. साहित्य हा समाजजीवनाचा आरसा आहे. साहित्यातील प्रवाह आणि वाङ्मयप्रकार कधी सामाजिक परिवर्तनामुळे बदलतात तर कधी वाङ्मयीन कारणामुळे बदलतात. अर्थाच्या कालखंडाने स्वीकारलेले निकष नंतरच्या कालखंडाला कालबाह्य वाटले तरी ते त्याज्य ठरवून अभ्यासाबाहेर ठेवणे अयोग्य आहे. वाङ्मय इतिहासाच्या मांडणीसाठी किंवा साहित्यातील प्रेरणा, प्रवृत्ती शोधण्यासाठी प्रचलित वाङ्मयीन निकष विचारात घ्यावे लागतात. समाजात जे घडते तेच साहित्यात अवतरलेले असते. जीवनापासून साहित्य दूर राहू नये.

मराठी लघुकथेच्या इतिहासावर नजर टाकली तर तिचे अक्वल इंग्रजीतील कथा, लघुकथा, नवकथा, नवकथोत्तर कथा असे चार भाग पडतात. बदलत्या समाज-व्यवस्थेचे साद-पडसादही कथेत प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्षपणे पडलेले आढळतात. हरिभाऊ आपटेनी कथेला जीवनस्पर्शी बनविले. पाल्हाळिक कथेतून बोध, नीतीपोदेश रूपांतरित कथा हरिभाऊंनी लिहिल्या. वि.स.गुर्जरांनी कथेला आटोपशीर बनवले. "जीवनासाठी कला" या मताचा खांडेकरांनी पुरस्कार केला तर कलेसाठी कथा हे मत ना.सि.फडके यांनी पटते. फडकेंनी कथेला तंत्राच्या चौकटीत बसवले. यो.ग.जोशींनी कौटुंबिक विषयवार सरल भाषेत कथा लिहिल्या.

1940 नंतर जागतिक महायुद्धाचे तडाखे समाजाने पेलले होते. अनुभवले होते. बुद्धिजीवींना ही झळ विशेषत्वाने जाणवली. जीवनातल्या वेगळ्या अनुभवाच्या

पातळयानवकथेत चित्रित झाल्या या कथांनी फडके-सांडेकरांच्या कथेचा साचेबंदपणा बदलला. आशय-अभिव्यक्ती बदलली मनोविश्लेषणात्मक कथा निर्माण झाल्या. 1960 नंतर ग्रामीण आणि दलित कथा प्रवाह यात मिसळले. अनेक लेखिका लिहू लागल्या. नवकथेचे मानकरी पु.भा.भावे, गंगाधर गाडगीळ, माडगूळकर, अरविंद गोखले, यांच्यानंतर जी.ए.कुलकर्णी, चित्रे, पानवलकर, चिरमुले, खानोलकर यांनी कथेला संपन्न रूप दिले. स्त्री लेखिकांमध्ये विभावरी शिरूरकर, कमलाबाई टिळक, वसुंधरा पटवर्धन, शिरीष पे, विजया राजाध्यक्ष, गौरी देशपांडे, सानिया, आशा बगे, प्रिया तेंडुलकर यांनी कथालेखनामध्ये आपला असा खास ठसा उमटवला. या स्त्री लेखिकांनी कथेच्या वाटचालीत केलेले योगदान महत्त्वाचे आहे, ते मुख्य वाङ्मयप्रवाहाशी नाते ठेवूनच आहे. स्त्रियांच्या कथांतून ज्या त्या वेळचे महाराष्ट्रातील वातावरण, त्यातील स्त्रीचे स्थान, त्यातून घडणारी स्त्रीची संवेदनशीलता या कथांतून पहायला मिळते.

विभावरी शिरूरकरांनी सुशिक्षित स्त्रीची, उपेक्षित स्त्रीची दुःखे कथेतून मांडली, ज्योत्स्ना देवधर, वसुंधरा पटवर्धन यांची कथा स्त्रीकेंद्री आहे. गौरी देशपांडे, प्रिया तेंडुलकर यांची कथा पुढील पिढीचे प्रतिनिधित्व करणारी आहे. श्रीमती आशा बगे यांची कथा स्त्रियांचे भावविश्व उलगडणारी कथा आहे. त्यांच्या "चंदन" आणि "अत्तर" या कथासंग्रहातील बारा कथांचा अभ्यास केल्यावर त्यांच्या कथेची वैशिष्ट्ये लक्षात येतात. त्यांच्या ब-याच कथा दीर्घ आहेत. काही लघुकथा आहेत. व्यक्ति-व्यक्तींचे परस्परविरोधी वागणे यातून निर्माण होणारे भावनिक ताण मनाला बघिरता आणतात. उदा. "निवडुंग" कथेतील गायत्री आपल्यामुळे घरातले वातावरण बिघडते म्हटल्यावर पुन्हा परत जाण्याचा निर्णय घेते.

श्रीमती आशा बगे या मध्यमवर्गीय पांढरपेशा स्त्री जीवनाचे चित्र रेखतात. यापलिकडे जात नाहीत. श्रीमंताच्या घरी असलेली एखादी गरीब, आश्रित अशा स्त्री कथाविषय होते पण अत्यंत तळागाळातली स्त्री, तिच्या वेदना, दुःखे हा त्यांच्या कथेचा विषय नसतो. याविरुद्ध सुशिक्षित, सुसंस्कृत, विदुषी स्त्रिया आपल्या वृद्ध सासू-सास-यांना सांभाळणा-या स्त्रिया त्यांच्या कथात येतात. उदा. "समुद्र" कथेतील राधा पीप्लू-डी-चे रिसर्च वर्क सुरू असते. "चंदन" कथेतील मिनाक्षी जावडेकर प्राध्यापिका असते. "एक पावसाळी संध्याकाळ" मधील सुरभीचे रिसर्च वर्क सुरू असते, तिची आई नोकरी करणारी असते. "नर्सिंग होम" मधील सुचरिता पेशाने डॉक्टर

असते. "बौद्धशाळा"मधील अनु पदवीधर असते.

सध्याच्या भ्रष्टाचारी युगामध्ये प्रामाणिक व सात्विक वृत्तीच्या माणसाला देशील परिस्थितीमुळे मान झुकवावी लागते, बदलावे लागते. अन्यथा त्याला जीवन जगणे मुश्किल ठरते. आशाबाईंच्या "वर्तमान" या कथेत हे जीवनसत्य परखडपणे मांडले आहे. अभिराम हा प्रामाणिक पण तो भ्रष्टाचाराच्या साखळीत अडकतो हे समाजातले वास्तव सत्य आशाबाईंच्या कथेतून प्रकर्षाने जाणवते. म्हणून जोडी फुटण्याचे किंवा वर्तमानाशी चांगुलपणाची अभिशी जोडी फुटली असा अर्थ घेतला आहे.

बालसंगोपनासाठी प्रत्येक मातेला बालमानसशास्त्रीय कल्पना असणे गरजेचे असते. आपल्या देशात गरिबी व निरक्षरता यांचा पगडा अधिक असल्याने बालकाच्या मनोविकासाचे प्रयत्न बहुतेक सुशिक्षित घरातच होतात. उदा. "एक पावसाळी संध्याकाळ"- लहानपणापासून अवहेलना सहन करणारा जयदीप सुमित्राकडून चांगला होतो. मनोविज्ञान शास्त्राचा अभ्यास किती आवश्यक आहे, याची या कथेत कल्पनायेते. तसेच "चंदन" कथेतील जावेडकरांचा पीएच्.डी.चा प्रबंध त्यांच्या मित्राने आपल्या नावावर छापल्याने खचलेले, मनोरुग्ण झालेल्या जावेडकरांना मुकुंद माणसात आणतो. त्यांच्यातीः सूप्तगुण शोधतो.

कथेतील घटना-प्रसंग दिवसातील काही तासात घडणा-या घटना घेवून कथालेखन करण्याची आशाबाईंची हातोटी कथेचे वेगळेपण दाखवते. पाश्चात्य लघुकथेच्या जवळ जाणारी त्यांची "पाहुणा" ही कथा वाटते. उदा. "नाताळची भेट", "कंठा" या कथा यातील शेवट विस्मयकारक आहे. आशाबाईंची कथा व्यक्तींना प्राधान्य देत असते. घटना-प्रसंगापुरती रहात नाही, म्हणजे तिला घटना-प्रसंगाचे वावडे नाही. एकूण कथेचे कथापण टिकवून आहे. बदलत्या कौटुंबिक परिस्थितीमुळे एकाकीपणाचा अनुभव विभक्त कुटुंब पध्दतीने बदलेले नातेसंबंध घटनातून त्यांनी व्यक्त केले आहेत. उदा. "चंदन" कथेतील कुटुंब, त्यातीलच जावेडकरांचे कुटुंब, "समुद्र"मधील राधाच्या घरातले लोक "श्राध्द" कथेतले आटोपशीर कुटुंब आहे. आधुनिक पिढीवरील संस्कार त्यांना विचार करायला लावतात. या कुटुंबातून घडणारे संघर्ष, प्रसंग मनावर ठसतात.

विषय

आशा बर्गेच्या कथेतील विषय पहाता ठराविक विषयांचे त्यांना विशेष आकर्षण आहे असे वाटते. उदा. वृद्ध माणसे. "चंदन"मधील वकिलसाहेब, "आध्व"मधील सुमनताई. "एक पावसाळी संध्याकाळ"मधील आप्पा, "अत्तर"मधील रावसाहेब, "झोपाळ्यावर अभग कातर"मथले आजोबा इ.

पात्रे

श्रीमती बर्गेच्या कथेचे विषय पहाता ठराविक विषयांचे त्यांना विशेष आकर्षण आहे असे वाटते. उदा. जमिनदारी, वृद्ध माणसे, आश्रित लोक, त्यांची पात्रे नैतिक मूल्य जपणारी आहेत. सुखवस्तू कुटुंबातला अन्य मध्यमवर्गीय सुप्रतिष्ठित वातावरणातील अगदी अपवादात्मक पात्रे वेगळ्या सामाजिक स्तरातील आहेत. ती नैतिक मूल्ये जपणारी आहेत. व्यक्तिमन प्रवेशाची कला आशाबाईकडे आहे. मानवी मन जाणून घेण्याची संवेदनशिलता आहे. उदा. "अत्तर"मधील रावसाहेब इनामदार असतात. परिस्थितीशी मिळतेजुळते घेणारी पात्रेही आहेत. उदा. "आध्व"मधील आज्जी. "बंदिशाळा"मधील अनू, हे कुटुंबही सुशिक्षित आहे. "अत्तर"मधील रावसाहेब इनामदार, "चंदन"मधील वकिलसाहेब, "नर्सिंगहोम"मधील नायक-नायिका डॉक्टर आहेत. "चंदन"मधील वकिलसाहेब श्रीमंत आहेत. "महावस्त्र"मध्येही भला मोठा वाडा आहे. "समुद्र"मथली राधा इ.

स्त्री-पुरुष संबंध

आशाबाईच्या कथा कौटुंबिक जीवन अनुभव चित्रित करपा-या आहेत. स्त्री-पुरुषांचा शरीरविषयक नात्याचा शोध घेण्याची वृत्ती आशाबाईकडे जवळ जवळ नाहीच. हे संबंध ठराविक पातळीपर्यंत असतात. "वर्तमान"मधील अभिराम व जयंती यांचे प्रेम फक्त भावनिक दाखवले आहे. दोघेही वाहवत जात नाहीत. "नर्सिंगहोम"मधील डॉ. सुचरिता व डॉ. राघव यांचे प्रेम सात-आठ वर्षे असते पण कुठेही भडकपणा नाही.

भडक शृंगार कथा लिहून वाचकाच्या भावना कारणाशिवाय चाळवणे त्यांना पसंत नाही. त्यांच्या कथेतून फुलते ते स्त्री-पुरूषांचे मानसिक विश्व. त्यांची संवेदनशील दृष्टी, खैरतेचा वापर क्वचितही कथेत नाही. मोहापासून अविचारी, भोगापासून अलिप्त राहण्याची वृत्तीच अधिक आहे. "समुद्र" कथेतील राधाचे निरंजनवर प्रेम असते. .

स्त्रीपात्रे

बहुतेक आशाबाईंच्या कथा स्त्रीकेंद्री आहेत. त्यांच्या कथेतली स्त्री संस्कृतीशी, परंपरेशी जवळचे नाते असलेली असली, तरी बदलत्या समाज वास्तव जीवनातील कुटुंब व्यवस्थेतील स्त्रीच्या अस्तित्वाचे भान तिला आहे. त्यांच्या कथेतील स्त्रिया मध्यमवर्गीय, बदलत्या मूल्यांची जाणीव ठेवणारी आहेत. त्यांच्या कथेत विधवाजास्त येतात. उदा. "श्राध्द मधील सुमनताई, "बंदिशाळा"मधील वेणुताई. या स्त्रिया व्यक्तिसंपन्न आहेत. "चंदन" कथेतील मिनाक्षी जावडेकर आलेल्या परिस्थितीचा गंभीरपणे विचार केल्याने आधुनिक नित्याच्या अनपेक्षित अनुभवांना भिडण्याचे सामर्थ्य तिच्यात आहे.

परंपरावादी, सकुचित, मर्यादित चित्रे रेखाटताना अपवाद म्हणून काही स्वतंत्र व्यक्तिचित्रणे आली आहेत. स्त्रियांना स्वतंत्र विचार करण्याची क्षमता आहे. उदा. "बंदिशाळा"मधील वेणू आल्या, "महावस्त्र"मधील मोरेश्वर, "समुद्र"मधील राधा आपले निर्णय आपण स्वतः घेते. आपले पीएच्.डी.चे काम झाल्याशिवाय निरंजनशी लग्न करणार नाही म्हणते. तिच्या या महत्वाकांक्षेपायी लग्न मोडते. "चंदन"मधील मिनाक्षी जावडेकर - घरापासून कॉलेज, बाजार करणे, सर्व कामे तिलाच करावी लागतात. काही पात्रे समाजाशी समायोजन करतात. "श्राध्द"मधील सुमनताई पतीचे श्राध्द आधुनिक पध्दतीने एका गरीब होतकरू मुलाला पैसे देवून करतात. "वर्तमान"मधली जयंती; अभिराम वेळेत लग्न करत नाही म्हटल्याबरोबर दुस-याशी लग्न करते. समाजाशी भिळतेजुळते घेते, येणा-या परिस्थितीला धैर्याने तोंड देते.

आशाबाईंच्या कथेतील स्त्रियांची जडणघडण ही जुन्या आज लोप पावत चाललेल्या संस्कृतीच्या, सद्भावनेच्या, नैतिक मूल्यांच्या स्पर्शातून झाली आहे. पांढरपेशा, शिक्षित स्त्रियांच्या समस्यांपुढे त्या झेप घेत नाहीत. "बंदिशाळा"मधली वेणुआल्या विधवा आणि "निवडुंग"मधील परित्यक्ता गायत्री यांना पतीसुख नाही म्हणून दोन्ही

कथेत यांनी 'माहदेव नीट पुजला नसेल' असे वाक्य आले आहे.

त्यांची भाषा स्त्रीसुलभ आहे. कथेत अद्भूतरम्यता नाही. स्त्रिया क्रांतिकारी नाहीत. सुशिक्षित असूनही आपघर किंवा बापघर याशिवाय तिस-या बिंदूच्या शोषात जात नाहीत. त्यांना ठराविक बंधने आहेत. मर्यादा ओलांडत नाहीत, त्या सुसंस्कारी आहेत, आपल्या नशिबाला दोष देतात, दुस-यांना नाही. आशाबाईकडे संगीतमय वारसा पिढीजात असल्याने त्यांच्या रक्तात संगीत भिनले आहे.

संगीतमय वातावरण

आशा बगेनी एम्.म्युझिक पदवी घेतल्याने व घरातील वातावरण सुसंस्कृत, भजन, कीर्तन, वडील-भाऊ सांगायचे, आई-वडिल संगीतात प्रविष्ट. त्यामुळे संगीतानेही काही कथांची बीजे दिली. त्यांच्या ब-याच कथांत संगीतमय वातावरण, "गाणे" असते. गाण्यांची, ओव्यांची पदे येतात. उदा. "अत्तर" कथेतील रावसाहेब. कथेच्या सुरुवातीलाच पाळण्यावर बसून रंगनाथ गुणगुणत असतात -

"लग्नाला जातो मी द्वारकापुरा,
देतो निज भगिनी राम कौरवेश्वरा"

तसेच-
"नारी मज बहु असती
परि प्रीती तुजवरती"

नंतर मैफलीत ^{प्री} भिमसेन जोशींची कॅसेट लावून राग, स्याल ओळखण्याच्या पैजा लागतात. चर्चा व्हायची. सवाई गंधर्वांचा राग सुरू व्हायचा, "पुरिया" वाटायचा पण तो "पूर्वा" होता. विनायक बुवांच्या भैरवीतले "अगर चंदन की चिता रचाई" हे अंत-याचे लखलखते स्वर पहाटेपर्यंत घुमले. भिमसेनच्या "तोडी"तला प्राजक्तासारखा गंधार इथेच फुलला.

नागपूरमधील श्रीमंत बाबुराव देशमुख यांच्याकडे कितीतरी नामवंत गायकाची गाणी होत. लहानपणापासूनच वडिलांबरोबर आशाबाईंनी ऐकली. त्यांच्या रक्तातच संगीत भिनले आहे. मधून मधून पात्रांच्या तोंडून ते ऐकू येते. "धनगिरी...संघपणे भिमसेनचा स्याल सुरू झाला. किराणी घराण्याचा अजोळ संयत आपापी एकेका स्वराबरोबर

रागाला उकलत नेणारी राग मध्येच दुर्गा वाटतो, केदारा सारखा वाटतो. पण हा "जलधर केदार" होता.

बौदशाळा

या कथेत - "रंजी थळी सही दिल भी दुखाने के लिय आ" ही समोरच्या घरातून गुलामअलीच्या आवाजातली गझल कानावर पडली, असा उल्लेख आहे. तर वेणुताईच्या तोंडी "घडी घडी युदनाथा चित्ती मी आठविते" ही काव्यपंक्ती घातली आहे. तसेच -

"ठळक ठळक पेशा लेवून मूषणाते
नववधू बसलीसे अंबिका पूजनाते"

तसेच वेणुआत्याची कविता - कडाडती वीजा सरी वाजती चौफेरे...फूल वेदनेला आले.

"ज्ञोपाळ्यावर अभंग कातर"

या कथेतील आप्पा एक ओळ म्हणायचे आणि सूनबाईला याच्याआधीची ओळ काय गं म्हणून विचारायचे. उदा.-

"नंदाचे वसरीत पाय पसरी गौरी जशी इसरी"

हीच ओळ "महावस्त्र" किंवा ज्ञोपाळ्यावर बसून, "दिनमपि रजनी सायंप्रात... मुंचती आशा वायु" असे संस्कृत श्लोकही म्हणत असतात.

महावस्त्र

या कथेतील मोरेश्वर, तेलगु गाणं गुणगुणायचा. -

"कलानिज काकडकाय, कोरीका कोबरोकाय...मामिडीकाय"

तर "जोगवा" रंगला - आता साजणी साजणी ज्ञाले मी निःसंग...मोकळा मां सुरंग. त्रिपुटी पोर्णिमेला गोपाळकात्याचे श्लोक मोरेश्वरला पाठ असायचे. अशाप्रकारे ब-याच कथांतून संगीत, कविता, गाणी,ओव्या, अभंग, श्लोक येतात.

निसर्गवर्णन

आशा बगेंचे प्रादेशिक वेगळेपण कथातील वातावरणात उमगते. आकीर्षित करून घेते. तीस-चाळीस वर्षापूर्वीच्या व-हाडातले हे जीवन आहे. बहुतेक कथात निसर्गवर्णन असे सास येत नाही. माणसामाणसातील संबंध बहुतेक कथाविषय होतात.

"चंदन" कथेतील पावसाचे वर्णन तीन-चार वेळा एका एका ओळीतच केवळ आले आहे. "दुपार ढगाळ ओलीशी" होती. "बाहेर पाऊस कोसळत होता". "बाहेर वीज चमकली गडगडाटी केवढा तरी आवाज आला. "पाऊस अविरत कोसळत होता" इ.

समुद्र

या कथेत पावसाळा नुकताच संपला होता. रस्त्याच्या दोन्ही बाजू हिरव्यागार होत्या. खिडकीबाहेर आभाळ सोबतीला, कधी जांभळ, कधी फिकट निळं, कधी रुपेरी तर कधी केशरपिवळ दीर्घ आजारासारखा राधाचा हा ग्रीष्म ऋतू गेला. "तसं रसरसीत ग्रीष्म, "आभाळ गच्च झालं, पावसानं झोडपून काढलं, पाऊस थांबण्याची चिन्ह नाहीत." निसर्गाचा मानवी मनावर झालेल्या साक्षात्काराचे चित्रण विस्ताराने आढळत नाही.

"अत्तर"

या कथेत आभाळ भरून आलं आहे ? पाऊस नको आहे आता. इतक्यात जरा उघडीप हवी" असं कथेच्या सुरुवातीला पत्नीशी रंगनाथांचे संभाषण आल्याचे दिसते.

"श्राध्द"

या कथेत सुमनताईंना भडकतभर म्हणत असतात, मृग नक्षत्र किती कोरडे गेले हो अजून गरम होतंय, सुमनताई इथं जाणण्यासाठी दूरच्या दूधकेंद्रावर जातात तेव्हा उन जाणवत होतं. दूध केंद्राजवळ उभं राहायला झाडाची सावलीही नव्हती. उतरत्या उन्हाची तिरीप डोह्यावर येत होती. डोक्यावर हात ठेवूनच कसाबसा त्यांनी रस्ता ओलांडला.

एक पावसाळी संध्याकाळ

पाऊस दिवसभर पडत राहिला ओला सर्द गारवा हवेत भरून होता. याच वाक्याने कथेचा शेवटही झालेला आहे. हेच वाक्य निसर्गवर्णनाबाबत या कथेत फक्त दोन वेळा आहे.

वर्तमान

कथेची सुरुवात अशी आहे की, दूरचं तापलेलं रसरसतीत वळण त्याच्या घराच्या दिशेला वळत होतं. वाट अगदी निर्मनुष्य. नाही म्हणायला एसादं मरतुकडं ढोर, वाटेला कुठूनतरी येऊन झिरपत गेलेला ओलावा हुंगत उभं होतं. त्याच्यासारख्याच मरतुकड्या सावलीत". तसेच पहाटे अभिराम नोकरीसाठी जाणार असतो तेव्हा पहाटेबाबत - "पहाटेच्या त्या कोवळ्या आश्वास प्रकाशात..." असे वर्णन आले आहे.

या कथेत हवा पालट करायला अभिराम डॉक्टरांनी विश्रांती घ्यायला सांगितलं म्हणून पंचमढीला जातो. पण तेथील निसर्गवर्णन एकाही शब्दाने आशाबाईंनी केलेले नाही. डिसेंबरची थंडी होती बस एवढंच.

आशा बगे यांच्या कथेतून निसर्गाचा मानवी मनावर होणारा परिणाम नाही म्हणून खटकते.

"बीदशाळा" आणि "झोपाळ्यावर अभंग कातर" या दोन कथांत एकही निसर्गवर्णन नाही हे येथे खटकते.

"निवडुंग" या कथेची सुरुवातच निसर्गवर्णनाने होते. "पाऊस नुसता आडवातिडव कोसळत होता. सोबतीला चावरे-बोचरे, ओलसर वारे अंगात आल्यासारखे. . . . ." आकश सुरेख लाल सोनेरी झालं होतं. ढगांचे पुंजके सैलपणे इकडे तिकडे फिरत होते. मिनिटा-मिनिटाला त्यांचे आकार बदलत होते, थंडी चांगलीच पडली होती.

"थंडीचा थर ओसरला. ऊन तपायला लागलं" सायंकाळी "आभाळ लाल सोनेरी रंगल्यासारखं झालं होतं. गायत्रीला आठवलं आपण आलो तेव्हा पाऊस नुसता बेफम कोसळत होता.

"पाहुणा" या कथेची सुरुवातही निसर्गवर्णनानेच होते. "नरसय्या तिथं पोचला तेव्हा मध्यान्ह नुकतीच कलली होती. आग पेटल्यासारखं ऊन होतं. कढत कढत झळा कानाची पाळी भाजून काढत होत्या.

"निसिंगहोम" कथेची सुरुवातही कोवळ्या उन्हाचे वर्णन आले आहे. "कोवळी उन्हां माझ्या कन्सल्टिंगमध्ये शिरली. टेबलावरच्या पेपरवेटवर रेंगाळली. ग्रीलच्या

डिझाइनचे उन्हाचे कोवळे चिमुकले कवडसे सोलीभर इथे तिथे नाचले. मी सिडकीतून बाहेर पाहिले. आभाळ माझ्या सिडकीच्याआकाराचं होतं. लांबट चौकोनी माझ्या पडद्याचाच रंग आभाळाला होता. ही निसर्गवर्णने कथानक कोणत्या वेळी घडत आहे. थंडी, उन्हाळ्यात, पावसात त्यामुळे जसेच्या तसे प्रसंग डोळ्यापुढे उभे करू शकतात. कथा-विकासाला मदतच करत असतात.

"महावस्त्र"— थंडी मी म्हणत होती. असे थंडीचे वर्णन येते. तर कथेच्या सुरुवातीला मोठी श्रावणातली सर कोसकून गेली. स्वच्छ पिवळे उन पडले होते. असे वातावरण वाचनात आल्यावर मन प्रसन्न होऊन जाते. वाचकाला पुढे काय या कथेत असेल याबद्दल उत्सुकता असते. कथाविकासाला हे निसर्गवर्णन मदत करते.

या एकत्र कुटुंबातून नवरात्राचा कार्यक्रम, मैफिलीचा कार्यक्रम, गोपाळकाल्याचा कार्यक्रम घडतात असे आशाबाई ब-याच कथांतून दाखवतात. याकार्यक्रमावेळी भजन-कीर्तन असायचे.

भाषाशैली-संवादकौशल्य

आशा बगेंची भाषाशैली सरल, सहजता तिला आहे, संपूर्ण कथा वाचावी वाटते. नागरी जीवन कथातून येते. त्याच्या भाषाशैलीला अहंकाराचा गर्व नाही. संवाद कथानक पुढे नेण्यास मदत करतात. पात्रांच्या तोंडी आलेल्या संवादावरून प्रसंग आता अगदी आपल्यासमोर घडतो आहे असे भास झाल्याशिवाय रहात नाही.

एक एक घटनाप्रसंग घेतला तरी एक व्यक्ती दुस-याशी घेतल्याशिवाय कथानक वेग घेत नाही. संवादकौशल्य सोपे आहे. त्याच्या भाषाशैलीला बोजड शब्दांचा, अलंकार प्राचुर्याचा सोस नाही. कोट्या करत नाहीत. जे भावले ते प्रामाणिकपणे चित्रित करणे आशाबाईंचा स्वभाव आहे. भाषाशैली ग्रामीण, दलित, मागासवर्गीय नाही, उच्च-मध्यमवर्गीयांची भाषा आहे. संस्कारक्षम आहे.

पशू-पक्षी-वर्णन

थोड्या फार कथातच असे पशूपक्षांचे वर्णन आले आहे. "पाहुणा" या कथेतला दुय्यम नायक काळा मोठा नाग आहे. नरसय्या त्याला मारण्याचा विडा उचलतो. या कथेत आशाबाईंनी पशूपक्षी जीवनाचा उल्लेख केला आहे. "जस्सल नाग" काळाभिन्न या कथेत आला आहे.

"आता उन संपर्क होतं फक्त गरम-कढत झळा जाणवत होत्या. दुपारी अजिबात थांबलेली पक्ष्याची, चिमण्याची किलबिल पुन्हा सुरू झाली. पिंपळावर आता थव्यांनी पोपट येऊन बसले. बगळेसुध्दा कुठून तरी येऊन आभाळात झेपवले.

कोळशाच्या ढिगा-याजवळ पिंपळाच्या सावलीत ढिगा-यावर एक बकरी निजली होती. पाईप लाईनमधून ठिबकणारे पाणी चाटत एक हडकुळी कुत्री थांबली होती.

"वर्तमान" कथेत कथेच्या सुरुवातीच्या परिच्छोतच रसरसीत उन्हाळ्याचे वर्णन आले आहे आणि एखादं मरतुकडं ढोर वाटेला कुठूनतरी येऊन झिरपत गेलेला ओलावा हुंगत उभं होतं. त्याच्यासारख्याच मरतुकड्या सावलीत असे वर्णन आले आहे.

जयंतीचा निरोप घेऊन प्रथम नोकरीनिमित्त अभिराम जाणार असतो तेव्हा त्या दोघांना भारदाज पक्षी एकच दिसतो. तेव्हा जयंती म्हणते, 'हा अपशकून झाला अशी जोडी फुटलेली दिसायला नको होती.' अतर्क्य, अघटित असे आपल्या परीने लावलेले अर्थ आहेत. कथेत या दोघांचा विवाह होत नाही. पुढे घडपा-या गोष्टीची हिंट आधीच भारदाज पक्षाची जोडी फुटल्याचे दिली आहे.

आशाप्रकारे आशा बगे यांच्या "अत्तर" व "चंदन" या दोन कथासंग्रहांचा अभ्यास करताना प्रकर्षाने असे जाणवले की, साहित्य निर्मिती व्यक्तिगत असते. पण तिचे आविष्कार माध्यम सामाजिक असते. कोणतीही कलाकृती ही जशी स्वतंत्र कलानिर्मिती असते तशी ती एक सांस्कृतिक घटनाही असते. समाजात होणा-या घडामोडींनीच कलाकृतीचे अंतरंग समजून घेता येते. या दोन कथासंग्रहांच्या अभ्यासाने आशा बगे यांच्या आत्मनिष्ठ अनुभवातून मला समाजनिष्ठ अनुभवांचा प्रत्यय अनुभवता आला. साहित्य मानवी जीवनावर तसेच व्यक्ती जीवनावरही परिणाम घडवू शकते. याचाही या दोन संग्रहातील कथांच्या अभ्यासातून मला अनुभव घेता आला.

अबाल वृद्धांना मानवी जीवनाच्या निर्मितीपासून कथा वाड्.मयाने जसे रिझवले आहे तसे शिकविलेही आहे. कथावाड्.मयप्रकाराइतका जनमानसाला आकर्षित करणारा व अन्तर्मुख करणारा अन्य वाड्.मयप्रकार नाही असे मला वाटते. जीवनात पाहिलेली दृश्ये, घेतलेले अनुभव यांच्या कल्पनेच्या सहाय्याने एक नवा सचेतन व

सुश्लिष्ट असा आकृतिबंध आशा बगे यांनी या दोन कथासंग्रहातील कथांमधून निर्माण केला आहे. आतापर्यंत अनुभवलेल्या तसेच अवलोकिलेल्या कोणत्याही गोष्टीकडे आशा बगे यांनी दुर्लक्ष केलेले आढळत नाही. त्यामुळे त्यांच्या लेखनात कृत्रिमता तर येत नाहीच आपोआप स्वयंपूर्णता येते.

या दोन कथासंग्रहातील कथाविश्वात आशा बगेचे व्यक्तित्वही डोळ्यात भरते व मनात रुजते. त्यांच्या कथा वाचताना त्यांचे कलावंताचे व्यक्तित्व प्रत्ययकारी आहे, अन्तर्मुख करणारे आहे असे निश्चितपणे म्हणावेसे वाटते. कलावंताचे व्यक्तित्व त्यांच्या सभोवताली असणारे वातावरण आणि मानवी जीवन यांच्या त्रिवेणी संगमातूनच साहित्यीनिर्मिती होत असते. आशा बगे यांच्या व्यक्तिगत संस्काराबरोबरच त्यांच्या काळातील सामाजिक पर्यावरण त्यांच्या कथाविश्वात उमटले आहे. त्या स्वतःही हेच सांगतात, "विशिष्ट दृष्टिकोन जपलेले, सांभाळलेले माझे छोटेसे आयुष्य हेही त्या त्या विशिष्ट काळाचा एक अपरिहार्य असा तुकडा म्हणूनच मी जगलेले आहे. माझा अनुभव हा जितका "माझा" आहे, तितका तो ज्या काळात मी तो अनुभव स्विकारला त्या काळाचाही आहे."

प्राचीन काळापासून आजतागायत कथावाङ्मयाने व्यक्ती, कुटुंब आणि समाज-जीवनासाठी "बोध" देणे हे कार्य प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्षरित्या केले आहे. चातुर्यकथा, भारूड, चुटके, म्हातारीच्या कथा हे प्राचीन वाङ्मय बोधवादी होते. साहित्याकडून विशेषतः ललित कथात्म साहित्याकडून हीच अपेक्षा व्यक्त होत आली आहे. या अपेक्षेची पूर्ती नव्या अभिव्यक्ती पध्दतीच्या दीर्घ-स्फूर्त कथा लिहून आशा बगे यांनी कथा लिहून केली आहे. आजच्या प्रगल्भ कथावाङ्मयाने जीवन-अन्तर्जीवन अधिक समृद्ध करावे अशी अपेक्षा केली जाते. ती अपेक्षाही आशा बगेच्या "अंतर" व "चंदन" या कथावाङ्मयाने पूर्ण करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

व्यक्ती, व्यक्तिजीवन मानवीजीवन आणि मराठी कथात्मक साहित्य यांचा अनुबंध स्पष्ट करण्याचा मी येथे प्रामाणिक प्रयत्न केला आहे, व या प्रयत्नाबरोबरच आशा बगे यांच्या कथावाङ्मयाचे वाङ्मयसौंदर्य समजून घेण्याचा व समजावून देण्याचा प्रयत्नकेला आहे.